

Módszertani megjegyzések 3. Olvasatok és értelmezések¹

Hegedűs Attila²

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék

This study examines the methodological challenges associated with interpreting early Old Hungarian texts, emphasizing the importance of cautious analysis. It critiques recent interpretative attempts that lack sufficient justification and overlook critical paleographic and grammatical factors. The analysis focuses on problematic issues regarding two early Old Hungarian texts: the readings of terms in the Königsberg Fragment and controversial interpretations in the Old Hungarian Lament of Mary. These cases demonstrate the risks of relying on speculative readings without robust evidence or analogical support. By reevaluating these examples with established linguistic principles, the paper highlights the necessity of rigor and careful scrutiny in reconstructing historical texts.

Keywords: transcription, interpretation, errors, Early Old Hungarian texts

Kulcsszavak: olvasat, értelmezés, hibák, korai ómagyar szövegelemek

1. Bevezetés

Szövegek értelmezése esetén két módszertani elvre kell figyelni: egyrészt az olvasat biztonságára (leginkább valószínű voltára), másrészt az olvasatból fakadó következtetések indokoltságára. Írásomban olyan példákat mutatok be, amelyek arra mutatnak rá, hogy a korai ómagyar kori szövegek esetében az óvatosság fokozottan indokolt: az újabb értelmezési kísérletek erősen vitathatóak, mert nincsenek kellőképpen alátámasztva, ill. kulcsfontosságú paleográfiai és grammatikai tényezőket hagynak figyelmen kívül.

2. Olvasati kérdések a Königsbergi töredék szalagjai kapcsán

A Nyelvtudományi Közlemények 109. évfolyamában jelent meg egy terjedelmes írás Holler László tollából (Holler 2013). A tanulmány 5. pontja szövegrekonstrukciós kérdéseket tárgyal. Holler módosításaiból itt csupán egyet emelek ki a

¹ Jelen tanulmány közvetlen előzményei: Hegedűs (2018), Hegedűs (2024).

² A tanulmány szerzője 2025 februárjában elhunyt. Itt megjelentetett írása feltehetően az utolsó közleménye, melyet januárban küldött el a szerkesztőségnek, és februárban még átnézte a tördelt változatát. A Nyelvtudományi Közlemények szerkesztősége fájdalommal értesült Hegedűs Attila haláláról, és tisztelettel őrzi emlékét.

módszer fontosságának bemutatására. (Az olvasótól elnézést kérek a hosszú egyenes idézetért, de véletlenül sem akartam megcsonkítani az eredeti szöveget).

„5.2. „angol[u]cnoc corat [ha]mar ele mulhas[sa]”

5.2.1. A részlet korábbi fontosabb átírásai és Szilády Áron olvasata az alábbiak:

1895: Nagy Gyula:	„angol[u]cnoc corat .mar ele mulhas..”
1895: Szilády Áron:	angyoluknak korát [ha]mar ele mulhasa:
1929: ÓMO:	„angol[u]cnoc corat ...mar ele mulhas[sa]”
1980: Benkő Loránd:	„angol[u]cnoc corat [ha]mar ele mulhas[sa]”

A részlet Benkő „A” típusú értelmezése szerint: „angyaloknak karát hamar elmúlhasa” (57). A részlet Benkő „B” típusú értelmezése szerint: 1. változat: „az angyaloknak testületét tüstént hagyja el”; 2. változat: „az angyaloknak seregét tüstént hagyja el” (59). A fenti értelmezésben némileg megpőnekedtem az „elmúlhasa” szóhoz a ’hagyja el’ jelentés társítását.

5.2.2. A Benkő könyvében közölt fénykép alapján érdekes megállapításokat tettem. Ugyanis, bár csupán két betűt olvasok eltérően az elmúlt 120 év egyöntetű átírásaitól, mégis, ez az egész szövegrész jelentését teljesen megváltoztatja.

Az A/19. sor végén álló, mindeddig *corat*-nak olvasott szó középső betűje nem lehet *r*, mivel a fényképről megállapítható, hogy a *co-* szókezdett és az *-at* szóvég között nincs hely egy normál szélességű betű számára, ott csak egy keskeny betű állhatott. Meggyőződésem szerint itt egy íves végződésű függőleges vonallal rajzolt *s* betű áll, amely a *cosat* szót adja ki.

Az A/20. sor elején az eddig *mulhas*-nak olvasott szókezdett első betűjét *n*-nek olvasom. Ugyanis az eddig *m*-nek tartott karakter második szára nem függőleges, amiképpen a szövegben az *m* betűknél tapasztalható, hanem ferde, lefelé haladva balról jobbra dől. Miután leért az írás alapvonalára, onnan a vonal folytatódik és felemelkedik közel az *n* betű magasságáig, de ez a felemelkedő vonal közben elvékonyodik. Ezt a felemelkedő vonalat értékelhették egy *m* betű jobboldali száráként ez eddigi transzkripciók készítői. A szó elejét tehát *nulhas*-nak olvasom. (Az *n* betű felemelekedő [sic!] és elvékonyodó vége megengedhetne egy *niulhas* átírást is.)” (Holler 2013: 307).

A fenti idézet alapján kérdéses tehát az olvasat: *corat* vagy *cosat*? Alapvető módszertani elv (Érszegi Géza tanította így): ha nem vagyok biztos egy graféma olvasatában, keressem meg ugyanezt ugyanannak a kéznek más, könnyen és egyértelműen megállapítható szóleírásaiban. Holler érvelésének lényege az, hogy az adott helyen ő *r* helyett [(= hosszú *s*)]-t olvas, mivel szerinte kevés a hely egy *r*-hez. A

hosszú *s* azonban három vonalköz terjedelmű betű, vagyis nemcsak a középső vonalközben, hanem a felsőben és az alsóban is megjelenik. Még ha a felsőben esetleg halványabb lenne is, az alsó régióban meg kellene lennie a vonal alsó szárának. És akkor itt érdemes megnézni azt a két fényképet, amit Benkő Loránd (1980) közöl az adott helyről. Ezekben valóban az látszik, hogy szűkebb helyen áll az *r*, de se fölfelé, se lefelé nem terjed. Az ugyanitt látható más [-ek azonban rendszeren kiterjednek a felső és az alsó mező felé is (*scent*, *sulgam*, *es*, *cuetségum*, *sceuz*, *istennec*). Következésképpen: Holler rosszul (vagy legalábbis megkérdőjelezhetően) olvassa el az adott szót.

mulhas[sa] vagy *nulhas*[sa]? Az *m* és az *n* megkülönböztetésére az elv a következő: három láb vagy két láb terjedelmű-e az adott betű (ez is Érszegitől van). Úgy látom, hogy a *mulhas* *m*-je három lábú, ugyanúgy, mint a három sorral lejjebb levő *tamag* *m*-je. Semmiképpen sem olvasható *n*-nek. Természetesen az eddigiekre mondhatnánk azt, hogy az egyik szem így látja, a másik meg úgy (már csak azért is, mert a vizsgálatba bevonható fényképek igen halványak). Éppen ezért szükségessé válik az olvasatokra épített következtetések megvizsgálása: előfordul-e korai szövegekben az „angyaloknak kara” kifejezés, illetve az „angyaloknak kosa”, vagyis: alá tudjuk-e támasztani analóg példákkal a feltételezett olvasatot?

Hollernél nem merül fel, hogy az így kapott szerkezet (*angyaloknak kosa*) előfordul-e korai szövegekben. Ha igen, akkor az igazolhatná az olvasatot, ha pedig nem, akkor az erősen megkérdőjelezi azt. Ezt az ellenőrző munkát azonban Holler nem végzi el. Megnéztem a történeti korpuszban a két szerkezetet (*angyaloknak karát*/*angyaloknak kosát*): míg az elsőre több példa is akad (BodK. 11v, FestK. 320, KazK. 3v, KazK. 12v), a másodikra egyet sem találtam. A *kos* egyébként 1395-ből adatolható először közzsóként mint ’juh himje’, a ’faltörő kos’ jelentés csak 1521-ből adatolható (ÚESz.).

Szintén nem problémamentes a *nulhas*[sa] sem. Tudniillik a teljes szerkezet vagy *angyaloknak karát elmúlhassa*, vagy *angyaloknak kosát elnyúlhassa* lehet. A *múlik* ige jelentéskörében (a rokon nyelvekben is) az ’elhalad, elmegy, elkerül’ jelentések az elsődlegesek (ÚESz. *múlik*). A szerkezet így: ’angyaloknak karát hagyja el’-ként értelmeződik, amely teljesen beleillik a bibliai szövegkörnyezetbe. A *nyúl(ik)* szintén alapnyelvi tő, rajta magyar képzővel. Rokon nyelvi jelentései: ’szétesik, elkopik, kinyúlik’. Korai jelentései: ’térben valameddig ér, húzódik, terjed’ (ÚESz.). Mi értelme lehet az ’angyaloknak (faltörő) kosát elhúzza, terjessze’ jelentésű kifejezésnek?

3. Olvasati kérdések az Ómagyar Mária-siralom kapcsán

Van Fejes László tanulmányának (2023) egy fontos mondata: „A módszer pedig minden bizonnyal nem azért fontos a nyelvészek számára, mert félnek, hogy anélkül nem tekintenék elég tudónak őket, hanem azért, mert ez teszi lehetővé, hogy a nyelvi adatokat a pusztá benyomásokon túl értékeljék” (361). Nyelvtörténeti

szövegek magyarázatában, értelmezésében nem elhanyagolható az ötlet, a benyomás, az invenció szerepe. Ez azonban nem mehet szembe a hangtörténeti és alak-történeti tényekkel. Továbbá: nem csonkíthatja meg a leírt szöveget bizonyos betűk önkényes elhagyásával.

Eme állítások illusztrálására nézzük az ÓMS. *buabeleul kyniuhhad* második szavát! Az értelmezési kísérletek két síkon járnak: 1. elfogadva a leírt alakot próbálják magyarázni a szót; 2. másolási hibát feltételezve próbálják magyarázni. Az első magyarázat (csak a legutóbbiakat kiemelve: Benkő 1980: 60; ÚESz.) a *nyújt* 'húz, szétesik, kinyújt' alapjelentéséből adódik, s így értelmezése: *bújából kinyújt-sad* 'kihúzzad'. Ennek nehézsége, hogy az igekötőnek feltételezett *ky* elem közvetlen kapcsolata a szóval meglepően korai, továbbá a szöveg egészébe jobban illene a *fájdalmában enyhítsed* értelmezés (Martinkó 1988: 145–147; A. Molnár 2005: 97–102). A második magyarázat íráshibával számol az utolsó szótagban (*e* helyett *a*), továbbá a *könnyít* ige egykori *i*-vel hangzó variánsaival (A. Molnár i. m.) támasztja alá az olvasati eltérést. Ez utóbbi magyarázatot az is alátámaszthatja, hogy emlékünknél több helyen is másolási hibát mutat. A két magyarázat eltér egymástól, de egy dologban megegyeznek: akár a *nyújt*, akár a *könnyít* az alapige, mindkettő felszólító módban van. Ezt pedig a szó írásában a *-hh-* jelöli. Mindkettő ugyanis visszanyúlik egy olyan alakra, amelyben a szótőhöz egy *-kt-* képző csatlakozik, ennek eredményeképpen kialakul egy *-Vχt-* csoport, melynek két irányú változása *-Vjt-*-t, illetve *-ít-*-et eredményez. Az ehhez járuló felszólító módjel (Benkő 1980: 205–206; Bárczi 1982: 176–177) hatására kiesik a *-t*, megmarad a *-χχ-*. (A folyamatra egyébként igen sok példát láthatunk a kései ómagyar korból, vö. D. Bartha 1992: 69–74.) Nem fogadható el tehát olyan magyarázat, amely nem ismeri fel és nem számol a felszólító mód jelével.

Holler László (2015) tanulmányában a *kyniuhhad* olvasati tagolását *kyn iuhhad*-ként képzei el, melyben a *kín* és a *juhhad* 'csillapodik, enyhül' szót véli felismerni, a szerkezet jelentése szerinte: 'kín enyhül'. E magyarázattal nem érdemes tovább foglalkoznunk, kiütközik belőle Holler magyar hangtörténeti iskolázatlansága: nem véletlen, hogy a szót minden korábbi értelmezésben felszólító módú alakként értelmezték, ugyanis a szó két *h* betűje közül a második a felszólító mód (kötőmód) jele. Holler számára fel sem tűnik ez az alaktani jelenség, mint ahogy az sem, hogy minden ide bevont példájában a példa csak egy *-h-*-t tartalmaz.

Hasonló tévedésbe esik Pesti János (ld. Schmelcz-Pohánka Éva szerk. 2022) is. Amint írja: „Az ÚMTSz-ben találtam meg a *nyuvad*, *nyuvaszt*, *nyuhaszt* tájszavakat, amelyeknek 'fullaszt, fojt' a jelentése. Ezek alapján feltételezem, sőt állítom, hogy a *kyniuhhad* jelentése nem a 'kinyújtsad' vagy a 'szabadítsd ki', hanem ez: 'síró anyát tekintsed, [aki] bújában (bánatában) fullad (fulladozik)'”. Ennek a magyarázatnak ugyanaz a hibája, mint az előbbinek: a szó tagolásában nem ismeri fel a felszólító mód jelét. Pesti a R. *nyomvad* szóból (ÚESz.) indul ki, szerinte ebből alakulhatott ki a *nyuvad*, *nyuvaszt*, majd ezekből a **nyuhad*, **nyuhhad*. A *v ~ h* megfelelésekre Pesti számos példát hoz, ám a Függelékben közölt példák egyikében sincs kettőzött *h*. Nem véletlenül.

S ha már az ÓMS.-nél tartunk, érdemes nem kihagyni Hollernek egy másik tanulmányát (2017). A 2013-ashoz hasonlóan igen terjedelmes írást (50 lap!) az ÓMS. *ualallal* szavának értelmezésére hozta létre. Széles tudománytörténeti áttekintéséből (vö. hozzá még A. Molnár 2005) kiderül, hogy a szó szerkezete az általános elképzelés szerint egy ige *-l* nomenképzős alakja, melyre még egy határozórag is épül. Alapigeként három jött számításba: 1. *válik* (valakitől), 2. *val-* (a létige ősi töve), 3. *vall*. A *valál*-ban a legtöbb kutató a létigét feltételezi, ennek képzős alakja a *valál* – különböző jelentésekkel. Holler a *vall* mellett tör lándzsát, feltételezi ennek ’szenved’ jelentését. „Bőséges középkori példái” azonban nem a *vall* ige ’szenved’ jelentését mutatják, hiába szeretné a szerző ezt elhíttetni. Az általa bemutatott szerkezetekben is a *vall* mindenütt a (TESz.-ben megadott) ’magáénak vall, birtokol’ jelentésében áll, egyetlen példát sem tud hozni arra, hogy a *vall* önmagában jelentene ’szenved’-et (nincs ilyen, hogy „*Jézus vall a kereszten*” – pedig ilyen és hasonló példák igazolhatnák Holler jelentésbeli feltételezését). Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy az ÓMS.-ben *valál* egy *l*-lel van írva (a Holler által ajánlott *vall* két *l*-je helyett), érvelése: a *halál* mintájára írták egy *l*-lel a „*vallál*”-t.

Irodalom

- Bárczi Géza (1982), A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- D. Bartha Katalin (1992), Az igeképzés. In: Benkő Loránd (főszerk.) – E. Abaffy Erzsébet (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor: morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 55–119.
- Benkő Loránd (1980), Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fejes László (2023), A profán mókus, avagy a módszer védelmében. Nyelvtudományi Közlemények 119: 355–377. <https://doi.org/10.15776/NyK.2023.119.14>
- Hegedűs Attila (2018), Módszertani megjegyzések. Magyar Nyelv 114: 330–333. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.3.330>
- Hegedűs Attila (2024), Módszertani megjegyzések 2. Magyar Nyelvjárások 62: 57–65. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2024/05>
- Holler László (2013), „*Ki miatt ördögök szörnyülének és csodálkodván úgy szólának*”. Kronológia és szövegkonstrukció: a 120 éve felfedezett Königsbergi Szalagok alapkérdéseiről. Nyelvtudományi Közlemények 109: 267–336.
- Holler László (2015), Legkorábbi szövegeimlékeink keletkezési idejéről és az Ómagyar Mária-síralom *kyniuhhad* kifejezésének új értelmezéséről. Erdélyi Múzeum 77: 117–134.
- Holler László (2017), Mi a jelentése az Ómagyar Mária-síralom *ualallal* szavának? Erdélyi Múzeum 79: 11–50.
- Martinkó András (1988), Az Ómagyar Mária-síralom hazai és európai tükrében. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A. Molnár Ferenc (2005), A legkorábbi magyar szövegeimlékek. Debreceni Egyetem, Debrecen.

- Pesti János (2022), Az Ómagyar Mária-siralom *kyniuhhad* szaváról. In: Schmelcz-Pohánka Éva (szerk.), „Rozmaringot ültettem cserépbe”. Pesti János válogatott írásai-ból. Alsómocsolád Község Önkormányzata, Alsómocsolád. 122–131.
- ÚESz. = Gerstner Károly (szerk.) (2011–2022), Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. MTA Nyelvtudományi Intézet – ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. <https://uesz.nytud.hu/>